

Anne ve babamın aziz hatırasına

GEÇ ORTAÇAĞ
DÖNEMİNDE PAMFİLYA,
PİSİDYA VE LİKYA'NIN
TARİHÎ COĞRAFYASI

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI

IV/A-2-1.12.Dizi-Sayı: 2

Barbara FLEMMING

GEÇ ORTAÇAĞ
DÖNEMİ'NDE PAMFİLYA,
PİSİDYA VE LİKYA'NIN
TARİHÎ COĞRAFYASI

Çeviren
Hüseyin Turan BAĞÇECİ

ANKARA, 2018

Flemming, Barbara

Geç Ortaçağ Dönemi'nde Pamfilya, Pisidya ve Likya'nın tarihî coğrafyası / Barbara Flemming ; çeviren Hüseyin Turan Bağçeci. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2018.

xix, 246 s. : harita, soyağacı ; 22 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; IV/A-2-1.12. Dizi-Sayı: 2)

Bibliyografya ve indeks var.

ISBN 978-975-16-3594-5

1. Türkiye _ Tarihi coğrafya. 2. Pisidya (Antik kent)_Tarih. 3. Pamfilya (Antik kent) _ Tarih. 4. Likya (Antik kent). I. E.a. II. Bağçeci, Hüseyin Turan, çeviren. III. Dizi.

911.561

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulu'nun 09.03.2018 tarih ve 753/15 sayılı kararı gereği 1000 adet basılmıştır.

ISBN: 978-975-16-3594-5

İnceleyiciler : Prof. Dr. Abdurrahman UZUNASLAN
: Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK

Eserin Orjinal Adı: Landschaftsgeschichte von Pamphylien, Pisidien und Lykien im Spätmittelalter.

Kapak Tasarım: Emine ÇAKIR

Baskı

Sarıyıldız Ofset Ltd. Şti.

İvogsan Ağaç İşleri Sanayi Sit.

1358. Sokak No: 31 Ostim/ANKARA

Tel: (0312) 395 99 94 -95 Faks: (312) 394 77 49

İÇİNDEKİLER

1. YAZARIN ÖN SÖZÜ	VII
2. MÜTERCİMİN ÖN SÖZÜ.....	IX
KISALTMALAR.....	VII
GİRİŞ.....	XIX
I. ANADOLU SELÇUKLULARI YÖNETİMİNDE GÜNEYBATI ANADOLU	1
1. Fetih: Tarihsel bakış	1
2. Yönetim ve yol ağı.....	13
II. MOĞOLLAR DÖNEMİNDE GÜNEYBATI ANADOLU	25
1. Antalya – Rum’un (Anadolu) batı yarısındaki saraylar.....	26
2. Moğol-Selçuklu yönetimi altında ilk beylik.....	42
3. Moğol-Memluk savaşları; Uç savaşları dönemi	52
III. BEYLİKLER DÖNEMİ: HAMİDOĞULLARI.....	103
IV. TEKE İLİ	141
1. Teke adının araştırılması dair	141
2. Teke adlı kişiye dair	143
3. Teke İlindeki İğdir Aşireti	148
4. İlk Osmanlı fethine kadar Teke İli: 1380 – 1400	152
V. RESTORASYON VE NİHAİ FETİH.....	167
1. Karamanlılar döneminde Teke İli: 1402-1415	167
2. Osmanlı İmparatorluğu’na katılma; Tekeoğullarının sonu ...	181

VI. İNCELEME: OSMANLI KAYNAKLARINA

DAİR NOTLAR	193
1. Tekeoğullarının kökeni hakkında.....	193
2. I. Murad ve Teke	197
3. Bayezid'in geçişi ve fetih.....	197
4. 1423 Antalya savaşına dair.....	199
Hamid ve Tekeoğullarının Soyağacı	203
KAYNAKÇA	205
DİZİN	227

YAZARIN ÖN SÖZÜ

Profesör Spuler'in teşvik ettiği bir araştırma neticesinde ortaya çıkan bu çalışma, 1961 yılının Mayıs'ında Los Angeles'ta bulunan California Üniversitesi'ne doktora tezi olarak sunulmuştur. Açıklamalar kısmına o zamanlardan beri kullanıma sunulmuş olan bazı kaynak eser bilgileri ilave edilmiştir.

Bu çalışmayı şarkiyatçılar için araştırmalar arasına kabul eden Alman Şark Cemiyetine ve basım masrafları hususunda yardım sağlayarak, yayınlanmasını mümkün kılan Alman Araştırma Cemiyetine en içten şükranlarımı sunarım. El yazmaları ve oldukça zor erişilebilir diğer eserlerin temini için – kitapta zikredilen beylerin dışında – Hamburg Devlet ve Üniversite Kütüphanesi'ne, Marburg/Lahn Devlet Kütüphanesi'ne, Tübingen Devlet Kütüphanesi'ne ve California Üniversitesi, Los Angeles Kütüphanesi'ne teşekkür borçluyum.

Bana gösterdikleri sürekli yardım ve teşvikleri için, Hamburg ve Los Angeles'taki saygıdeğer hocalarıma, özellikle de Profesör Bertold Spuler ve Gustave E. von Grunebaum'a yürekten teşekkür ederim. Zengin kütüphanesini kullanmama müsaade eden ve bu çalışmanın tamamlanmasını her şekilde teşvik eden Profesör Andreas Tietze'ye özel bir teşekkür borçlu olduğumu ifade etmek isterim.

Barbara FLEMMING
Hamburg, Ekim 1963

MÜTERCİMİN ÖN SÖZÜ

Doğup büyüdüğüm toprakların tarihinin yer aldığı Barbara Flemming tarafından 1961 yılı Mayıs ayında Los Angeles'taki California Üniversitesi'nde doktora tezi olarak sunulan bu eser, Alman Şarkiyat Cemiyetince 1964 yılında Almanca olarak yayımlanmıştır.

Eser, tarihte Pamfilya, Pisidya ve Likya olarak adlandırılan Güneybatı Anadolu¹ bölgesinin Türkler tarafından fethinden itibaren Osmanlı İmparatorluğu topraklarına katılmasına kadar geçen süre içerisindeki tarihî coğrafyasını ortaya koymakta, özellikle Eğirdir (Isparta) merkezli Hamidoğulları Beyliği ile bunların Antalya merkezli bir kolu olarak kurulan Tekeoğulları Beyliğinin tarihine ışık tutmaktadır. Eserde ayrıca, bölgenin Anadolu Selçukluları ve Moğollar yönetimindeki durumuna, Hamidoğulları ve Tekeoğulları Beylikleri dönemine, bölgenin nihai olarak Türklerin eline geçişine, imar ve inşaa faaliyetleri ile Osmanlı İmparatorluğuna dâhil olma sürecine kadar vuku bulan tarihi gelişmelere yer verilmektedir.

Eserde yazarın zaman zaman, tarihte gelişen olaylar ile coğrafya arasında bağ kurmada zorlandığı, bu yüzden de Pamfilya, Likya ve Pisidya Coğrafyasını sorguladığı dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Flemming; 12. yüzyıldan 13. yüzyıla geçiş döneminde Antalya Pamfilya hinterlandı ve Likya yarımadasıyla ilgili olarak kaynaklarda bir sınır belirtilmediğine işaret etmektedir. Yazar, henüz Kommenos hanedanı zamanında bile Lâdik (Laodikya) ve Honaz (Chonai) uğruna değişken başarılarla savaşlar yapıldığını

¹ Eserde yazarın batıda Finike, Gölhisar, Denizli doğuda Alanya, Karaman kuzeyde Konya, Akşehir ve Afyon Karahisar'ın güneyini çevreleyen bölgeyi Güneybatı Anadolu olarak tanımladığı anlaşılmaktadır.

ve Türkmen aşiretlerinin hem yukarı Menderes bölgesine hem de Pisidya'nın Göller Bölgesi'ne ve oradan kuzeydeki arazilere (Eskişehir/Dorylaion kadar) göçebe olarak yerleştiklerini anlatmakla birlikte, Türkmenlerin Eskişehir'e doğru yerleşmiş olabilecekleri hususunun tartışılır olduğunu yazmaktadır.

Flemming, Selçuklular ile Bizanslılar arasında kalan ve kimseye ait olmayan bu toprakların 1200 yılında nasıl güneye doğru uzandığı konusunda kesin olarak bir şey söylemenin mümkün olmadığını vurgulayarak, Likya'nın bu dağlık bölgesinin Türk sahibinin adı konusunda çağdaş kaynaklarda hiçbir bilgiden söz edilmediğini anlatmaktadır. Yazar, bu kaynaklarda her ne kadar yürüklerin burada adım adım "sessiz sedasız Selçuklu hâkimiyetine sürüklenen" ücra bir bölgeye doğru ilerledikleri anlatılsa da² çağdaş tarihçiler için burada dikkat çekici görünebilecek hiçbir stratejik nokta veya bilinen ticaret mekânlarının bulunmadığına işaret etmektedir. Flemming, İbni Bibi'nin bir zamanlar Likya Patara'sı³ olarak adlandırdığı tahminini de (zamanında III. İzzeddin Kılıçarslan tarafından fethedilen "batı denizinin kıyı topraklarında" bulunan *سپرتة* Saparta/Isparta⁴) hiç geçerli bulmamaktadır. Bu nedenle dipnotlarında, Isparta yakınında bulunan Burdur Gölü olabileceği düşüncesinden hareketle "Batı denizi ile Burdur Gölü'nün kastedilmiş olduğunu düşünmüyorum; aksine Selçuklu yönetimi altındaki kıyı toprakları hem Pamfilya ve hem de Pisidya'yı kapsamaktadır" diyerek tereddüdünü ortaya koymaktadır. Yazar ayrıca, *İbni Bibi'nin aktardığı bir şiirden anlaşıldığına göre, Pisidya kaleleri (burada Uluborlu/Burğlu) sanki deniz kenarındaymış gibi tasavvur edilmiştir. Daha sonraki dönemde "Isparta" için "سپرتة" ibaresinin yazılışı 1271 yılında kayıtlara geçen Ertokuş Vakfıyesi ile sağlamlaş-*

² Paul Wittek, "Von der byzantinischen zur türkischen Toponymie", *Byzantion, Revue internationale des études byzantines*, C. 10, Brüksel 1935, s. 44.

³ *A.g.e.*, s. 23.

⁴ Burası eski Apollonia-Sozopolis'dir. Isparta < Saporda: geç Bizans döneminde önemli bir kaledir. Bunun için bk. Ernst Honigmann, "Die Ostgrenze des Byzantinischen Reiches von 363 bis 1071", *Byzantion*, C. 14, Brüksel 1935, s. 655.

mıştır” şeklinde bir açıklama getirmektedir. Flemming 13. yüzyılın ilk çeyreğinde Likya ve Karia'nın tamamının çoktan Türklerin elinde olduğuna ilişkin görüşün tamamen ihtimal dışı olduğunu belirtmektedir. Yazar Menderes nehrinin bir sınır nehri olarak tanımlanması halinde, şüphesiz etrafında çok savaşların olduğu bu nehrin kaynağına doğru üst tarafının kastedildiğine işaret etmekte, ancak bu dönemde Türkmenlerin henüz Karia sahillerine kadar ulaşmadığını vurgulayarak tereddüdünü belirtmektedir.

Buradan da anlaşılmaktadır ki, tarihi olayların vuku bulduğu coğrafya ve mekâna oturtularak değerlendirilmesi büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle eserde yer verilen Hamideli tarihinin daha iyi anlaşılması için aşağıdaki açıklamaların yapılması zaruri görülmüştür.

Yaklaşık beş asır önce Göller Bölgesi coğrafyasında bir değişme meydana gelmiştir⁵. Buna göre bu günkü Eğirdir Gölü, Eğirdir ve Hoyran olmak üzere iki ayrı gölden müteşekkildir. İki göl arasında 15-16 km uzunluğunda Eğirdir Gölüne doğru akan Menderes adında çok ünlü bir ırmak bulunmaktadır ve bu ırmağa Marsyas ve Orgas adlarında iki çay karışmaktadır. Takriben yüz yıllık bir süre içinde suların yavaş yavaş yükselmesi neticesinde 1614 yılında iki göl birleşmiş ve bahsi geçen ırmaklar ile birçok ünlü yerleşim yeri göl suları altında kalmıştır. Yine aynı şekilde Beyşehir Gölü de Kırelî (Koralis) ve Beyşehir (Troglitis) Gölleri olmak üzere iki ayrı göldür⁶. Demek ki geçmişte göllerin su seviyelerinde umumi bir yükselme vuku bulmuş ve ülkemizin ve bilhassa Göller Bölgesi'nin tarihi coğrafyası değişmiştir. Söz konusu Menderes nehri, tarih içerisinde büyük ve derin el-Battal, Skamandros, Halys ve Bathys Rhyax gibi muhtelif adlar almıştır⁷. Eğirdir ve Hoyran göllerinin

⁵ Ramazan Topraklı, *Değişen Coğrafya ve Miryokefalos Savaşı*, Ankara 2010, s. 30-31.

⁶ Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası, Geographika: XII-XIII-XIV*, çev. Adnan Pekman, İstanbul 2000, s. 65.

⁷ Paul Wittek, *a.g.e.*, s. 2; Anna Komnena, *Alexiad Malazgirt'in Sonrası İmparator*

eski halleri ile Küçük Hamid (Küçük Fırıkya)'ın tarihi coğrafyasına ait harita⁸ aşağıda verilmiştir.

Öte yandan, Isparta yöresinde bugün bizim göl olarak nitelendirdiğimiz sulara “deniz” denmektedir. Bu Eğirdir’de böyle olduğu gibi, Burdur Gölü’nün kenarında bulunan Senir ile yakınındaki Kılıç Kasabasında ve diğer civar köylerde de böyledir. Burdur Gölü için “deniz” tabiri kullanılmaktadır (*Denize girdim, denizde yüzdüm, denizden geliyorum*). Tarihi kayıtlarda yer alan “batı denizi” kavramından hep Antalya anlaşılmıştır. Hâlbuki Antalya, dolayısıyla Akdeniz Selçukluların merkezinin batısında değil güneyindedir.

Diğer taraftan, eserde geçen “Gazan Han’ın bizzat kendisi, kış kampını Denizli’de ve Rum denizinin kıyılarında kurmayı amaçlanmıştı” cümlesindeki, “Rum Denizi” kavramı da tartışılması gereken bir başka husustur. Zira bugünkü Denizli İli, o dönemde Anadolu Selçuklularının batısında olmakla birlikte bir deniz kıyısında bulunmamaktadır. Geçmişte Denizli civarında bir deniz ya da göl olduğuna dair tarihi kayıtlarda herhangi bir veri de mevcut değildir. Eğirdir Gölü’nden daha düne kadar “deniz” olarak bahsedilmesi, “Batı Denizi - Rum Denizi” olarak tabir edilen yerin Eğirdir olabileceği düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Çünkü eserde konu edilen ve neredeyse Selçukluların yıkıldıkları döneme kadar Eğirdir’e yakın olan Uluborlu birkaç kez el değiştirmekle birlikte Bizans toprakları içerisinde kalmaktaydı ve Selçuklu-Bizans sınırı Uluborlu Eğirdir arasından geçmekteydi. Hâl böyle olunca da Eğirdir için, denizi olan manasına “Denizli” denmiş olması daha doğru bir düşünce olacaktır. Ayrıca denizle hiçbir alâkası olmayan bir şehrin adının Denizli olmasının hiçbir mantığı da bulunmamaktadır. Bu ancak, Eğirdir’e Denizli denmiş olmasıyla açıklanabilir. Eğirdir ve

Alexios Komnenos Döneminin Tarihi, İstanbul 1996, s. 248; *Ioannes Kinnamos’un Historia’sı 1118-1176*, çev. Işın Demirkent Ankara 2001, S. 52; Ramazan Topraklı, “Göller Bölge’sinin Tarihi Coğrafyası-Tarih Yazımının Mevki ile Yüzleşmesi”, *Hamideli Tarib*, S. 3, Ankara 2016, s. 52.

⁸ Ramazan Topraklı tarafından yapılan bir haritadır.

Denizli'nin müşterek olduğu tek husus ikisinin de eski adlarının Lâdik olmasıdır. Eğirdir'in Laodikya (Lâdik), Klaudiopolis, Akrokos, Hierakorifitis, Eprevier, Felekiyye, Felekbâr, Felekabad, Foka (Fuke), Toğurla veya Donguzla yani Denizli gibi onun üzerinde; bugünkü Denizli'nin ise Laodikya (Lâdik) ve Toñuzluk olmak üzere sadece iki adı bulunmaktadır⁹.

Bu durumda tarihi kaynaklarda bugünkü Denizli için kullanılan “Lâdik” kavramın Eğirdir'in bir diğer adı olan “Laodikya” olarak kabul edilmesi halinde, İbni Bibi'nin bir zamanlar Likya Patara'sı olarak adlandırdığı “batı denizinin kıyı topraklarında bulunan Isparta” tahmini de bir anlam kazanmış olacaktır. O halde Selçuklu tarihinde çok sık geçen Lâdik (Laodikya)'in “Eğirdir” olarak anlaşılması ve tarihi olayların bu temelde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu yeryüzü değişikliği ile bilhassa çok ünlü Menderes nehri yok olduğu için, iki göl civarında vuku bulan olaylar, günümüzde Ege Bölgesi'nde mevcut olan Menderes nehirlerine göre izah edilmek mecburiyetinde kalınmıştır. Nitekim Flemming'in kitapta yer alan, “1281 yılında Uluborlu'da Sultan'ın son valisi Melik es-Sevâbil'in yaptıdığı gibi” ifadesinden, Uluborlu veya Eğirdir Beylerinin *Sabillerin Meliki* olarak da kayıtlara geçtiği anlaşılmaktadır. Kaynaklarda Eğirdir'de hüküm süren Hamid Bey için de “iki deniz ve iki karanın sultanı”¹⁰ unvanı kullanılması, Eğirdir gölünün 1614 yılında geçirdiği söylenen değişiklik için önemli bir karine teşkil etmektedir.

Sonuç olarak, Anadolu'nun coğrafyası değiştiği gibi tarihi coğrafyası da altüst olmuştur. Yukarıda bahsi geçen yer isimleri dikkate alındığında, Flemming'in sorgulamış bulunduğu hususlar

⁹ Ramazan Topraklı, *Sevâbil-i Derya-i Rûm'u Doñuzlu-Rum Denizi Sahilindeki Denizli*” https://www.nokta32.com/haber/12112/sevahili_deryai_rum%E2%80%99u_donuzlurum_denizi_sahilinde_denizli_egirdir. 10/03/2016, sa. 14.00.

¹⁰ Süleyman Sami Böküzade, *Isparta Tarihi*, İstanbul 1983, s. 22.

açıklığa kavuşmuş olacaktır. Bu nedenle, eser okunurken bu hususlar göz önünde bulundurulmalıdır.

Yazarın, eserini hazırladığı yıllarda bu gün bile birçok araştırmacı için ulaşmakta güçlük çekmesi muhtemel oldukça zengin kaynak eserleri elde ederek değerlendirmek suretiyle ortaya koyduğu bu çalışma her bakımdan takdire şayandır. Eserin çevirisi yapılırken orijinal metne sadık kalınarak genel anlamının yansıtılmasına azami derecede dikkat gösterilmiş, eserin özgün yapısı ve biçimine birebir bağlı kalınmıştır. Eserde yaygın olarak kullanılan Arapça, Farsça ve Osmanlıca kökenli kavramların, okuyucuya kolaylık sağlaması bakımından, çeviride Türkçe yazım kurallarına göre yazılması uygun görülmüştür. Eserin çevirisinin daha iyi anlaşılması bakımından sadece coğrafi kavramlara ait yer adlarının çok az kısmı için açıklamalar getirilmiştir. Bu kıymetli eserin tercümesi aşamasında değerli katkılarını esirgemeyen ve yayımlanmasında telif hakkı talep etmeyen Prof. Dr. Barbara Flemming'e müteşekkirim. Eserin Türkçeye kazandırılması konusunda bizleri teşvik eden, Hamideli Derneği Başkanı Sayın Ramazan Topraklı'ya, Arapça cümlelerin çözümlenmesi ve yazılmasında değerli yardımlarından dolayı meslektaşım Sayın Burhan Avcı'ya ve haritaların çizimi için Sayın Medeni Altın'a şükranlarımı arz ediyorum. Ayrıca çevirimizi gözden geçiren Sayın Prof. Dr. Abdurrahman Uzunarslan ve Sayın Prof. Dr. Mehmet Ali Çakmak ile eseri yayınlama nezaketini gösteren Sayın Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Refik Turan'a en derin saygılarımı arz ediyorum.

Hüseyin Turan BAĞÇECİ

Harita: Küçük Frigya veya Küçük Hamid Haritası
(Ramazan Topraklı)

KISALTMALAR

- A.g.e.** : Adı geçen eser
A.g.y. : Adı geçen yayın
Bkz. : Bakınız
böl. : Bölüm
bs. : baskı
C. : Cilt
ev. : Çeviren
düz. : düzenleyen, düzelten
H. : Hicri
Krş. : Karşılaştırınız
ed. : Editör, yayınlayan
M.Ö. : Milattan önce
ölm. : Ölüm tarihi
s. : Sayfa
S. : Sayı
v.d. : ve diğeri
vd. : ... sayfa ve devam eden sayfa/yıl ve devam eden yıl
vdd. : ... sayfa ve devam eden sayfalar/yıl ve devam eden yıllar
yay. : Yayınlayan, yayımcı
yy. : Yüzyıl

GİRİŞ

Bu çalışma, Türkler tarafından fethedilmesinden itibaren kesin olarak Osmanlı İmparatorluğuna katılıncaya kadar Pamfilya, Pisidya ve Likya'nın antik coğrafyasının tarihini gösteren bir deneme niteliğindedir. Pamfilya, Antalya'nın güneybatısında dar sahil kıyısıyla başlayan ve Alanya bölgesinde tekrar dar bir kıyı şeridiyle son bulan ovayı kapsamaktadır; arasında bulunan büyük Toros nehirleri Aksu (Kestros), Köprü Su (Eurymedon) ve Manavgat Çayı'nın (Melas) aktığı düz ova kuzeyde dağlık Pisidya ile (kuzeye doğru takriben Yalvaç'a kadar uzanır) sınırdır. Buradan anlaşılacağı üzere Likya sınırları, batıda Makri ve Dalaman Çayı arasındaki bölgeden, kuzeyde Söğüt Gölü'nün hizası, doğuda Pamfilya kıyı şeridinden oluşmaktadır; güneyde ise dağlık yarım adanın tabii sınırını deniz oluşturmaktadır. Anadolu'nun güney kıyılarını etkileyen bu tarihsel sürecin kavranması için, zaman zaman burada belirtilen toprakların dışına çıkılarak Anadolu'daki genel gelişmeleri takip etmek gereklidir.

I. ANADOLU SELÇUKLULARI YÖNETİMİNDE GÜNEYBATI ANADOLU

1. Fetih: Tarihsel bakış

Latinlerin Konstantinopolis'i (13 Nisan 1204) fethetmesinden hemen sonra, Bizanslıların Güneybatı Anadolu topraklarında sahip oldukları son sabit yerleri olan Antalya (Attaleia) Selçuklulara geçti. Kendi donanmaları bulunmadığı için, Latin fatihler adalar denizinde (Arşipel) (Adalar denizinin başlangıçtan itibaren sözleşmeye dayalı olarak Venedik'e verilmemiş olduğu sürece) ve kıyılar üzerinde hâkimiyetlerini planlı bir şekilde genişletmeyi düşünmemişlerdi. Bu yüzden maceracılar adaların büyük bir kısmını ele geçirebildiler ve Venedik'in üst hükümrانlığında, büyük ölçüde deniz korsanlığından geçindikleri kendi hâkimiyetlerini kurdular. Antalya¹ (Attaleia) da bir Frank'ın eline bu şekilde geçti. Şehir, daha Komnenoslar döneminden beri yaklaşmakta olan Türkler tarafından tehdit edildi ve defalarca cizye ödemeye zorlandı. Ancak yine de 1204 yılına kadar Bizanslılarda kaldı. Başlangıçta Dördüncü Haçlı Seferi'nin komutanları Antalya'yı tapınakçılara bırakmak istemişlerdi, ancak bu bağış hiçbir zaman gerçekleşmedi; daha çok yarı İtalyan yarı Yunan kökenli Aldobrandini diye biri şehri ele geçirdi. Ancak, Selçuklular 1207 yılında Antalya'yı ilk defa fethettileri için onun saltanatı da çok kısa sürdü.

Antalya'nın Pamfilya hinterlandı ve Likya yarımadasıyla ilgili olarak, kaynaklar 12. yüzyıldan 13. yüzyıla geçiş dönemi için güvenilir bir sınır belirlenmesine izin vermemektedir. Lâdik (La-

¹ Bu ismin Adalia ve Antalya'ya dönüşümü hakkında krş. Rudolf M. Riefstahl, *Turkish Architecture in Southwestern Anatolia*, Cambridge Mass. 1930, s. 133. Klasik Arap coğrafyasındaki "Antalya" Ortaçağ Avrupa kaynakları tarafından Sa(t)talia olarak yazılmıştır.

odikeia) ve Honaz (Chonai) için, henüz Komnenoslar zamanında dahi değişken başarılarla savaşlar yapılmış ve Türkmen aşiretleri hem Yukarı Menderes bölgesine hem de Pisidyâ'nın göller bölgesine ve oradan kuzeydeki arazilere (Eskişehir'e/Dorylaion kadar, bu da aynı şekilde tartışmalıdır) göçebe olarak yerleşmişlerdi. Sürekli değişen sınırlarıyla arada kalan ve kimseye ait olmayan bu toprakların, 1200 yılında nasıl güneye doğru uzandığı konusunda kesin olarak bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak, Türklerin belirleyici hücumlarının Lâdik ve Honaz'dan Likya yarımadasına doğru gerçekleştiği, bu iki şehrin H. 602 (1205/1206) yılında I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ikinci saltanatı döneminde kesin olarak Selçuklulara geçtiği kabul edilebilir². Çağdaş kaynaklarda Likya'nın bu dağlık bölgesinin Türkler tarafından ele geçirilmesi hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklarda yürüklerin adım adım "sessiz sedasız Selçuklu hâkimiyetine sürüklenen" ücra bir bölgeye doğru ilerledikleri anlatılmaktadır³. Çağdaş kronikçiler açısından burada kayda değer görünebilecek hiçbir stratejik nokta veya bilinen ticaret mekânları mevcut değildir. İbni Bibi'nin bir zamanlar Likya Patara'sı⁴ olarak adlandırdığı tahmini de, neredeyse hiç geçerli değildir. سپرته kavramındaki "batı denizinin kıyı topraklarındaki" – daha geniş manada – kıyı topraklarında bulunan bu yer, bir zamanlar III. İzzeddin Kılıç Arslan tarafından fethedilen⁵

² Krş. Osman Turan, "III. Kılıç Arslan", *İslam Ansiklopedisi*, C. VI, MEB Yayınları, İstanbul 1952, s. 703, kaynak eserlerle birlikte.

³ Paul Wittek, "Von der byzantinischen zur türkischen Toponymie", *Byzantion*, C. X, Brüksel 1935, s. 44.

⁴ Wittek, *a.g.e.* s. 23.

⁵ Krş. Turan, *III. Kılıç Arslan*, s. 703. "Batı denizi" ile Burdur Gölü'nün kastedilmiş olduğunu düşünüyorum. Selçuklu yönetimi altındaki "kıyı toprakları" daha ziyade hem Pamfilya hem de Pisidyâ'yı kapsamaktadır. İbni Bibi'nin aktardığı bir şiiirden de anlaşılacağı üzere, Pisidyâ kaleleri (Burada Burğlu/ULuborlu kastediliyor) sanki deniz kenarındaymış gibi tasavvur edilmiştir (M. Theodoor Houtsma, *Histoire des Seldjucides d'Asie Mineure d'après l'abrégé du Seldjouknameh d'Ibn Bibi. Texte persan* (Recueil des textes relatifs à l'Histoire des Seldjucides), C. IV, s. 31, Leiden 1902; Herbert W. Duda, *Die Seldschukengeschichte des Ibn Bibi*, Kopenhag 1959, s. 42). Daha sonraki "İsparta" için kullanılan سپرته yazımı 1271 yılında kayıtlara geçen Ertokuş Vakfiyesi ile kesinleşmiştir. Krş. Osman Turan, "Vakfiyeler II: Mübarizeddin Ertokuş ve Vakfiyesi", *Belleten*, TTK Yayınları, C. XI, Ankara 1947, s. 427 – 428; keza bkz. Xavier de Planhol, *De la plaine pamphylienne aux lacs Pisidiens Nomadisme el vie Paysanne*, Paris 1958, s. 88 vd.

Saparta/Isparta⁶ olmalıdır.

İbni Said'in (ölm. 1274 veya 1286) (en erken) 1207⁷ ve 1261⁸ tarihleri arasında yazdığı ve Ebu'l Fida'nın (ölm. 1331)⁹ coğrafyasından elde edilen bir raporu, genellikle Türkmenler hakkında özellikle de Lâdik civarındaki Uç Türkmenleri hakkında bilgiler içermektedir. İbni Said Türk halkının aidiyeti konusunda açıklamalar yapmaktadır. Diğer bütün kaynaklar gibi İbni Said de Türkleri haydut olarak ve hatta açıklamasında onları özellikle de Hristiyan çocuklarını¹⁰ çalarak köle tüccarlarına satan haydutlar olarak nitelendirir. Son olarak, İbni Said özellikle Türkler tarafından dokunan halılardan ve bunların yurtdışına ihraç edildiğinden bahsetmiştir. İbni Said'e göre, ayrıca kereste ihracı da yapılmaktadır. Bu keresteler, "onların sahillerinde" yer alan Makri Körfezi'nde (bugünkü Fethiye) yüklenerek İskenderiye ve diğer yerlere gönderilmektedir. Türkmenlere ilişkin verilen genel bilgiler çerçevesinde, "Battal Nehri" olarak bilinen ve Makri Körfezi'ne dökülen bir akarsu hakkında da tanımlama bulunmaktadır. Burada bahsedilen nehir üzerindeki köprünün barış zamanında indirilip, savaş zamanında kaldırılıyor olması, böylesi sürekli bir değişimin normal durum olarak görüldüğü bu sınırlar üzerindeki tehlikeli koşullar hakkın-

⁶ Burası eski Apollonia-Söğüt Gölü'dür. Isparta-Saporda: Geç Bizans döneminde önemli bir kaledir. Bununla ilgili olarak, bkz. Ernst Honigmann, "Die Ostgrenze des Byzantinischen Reiches von 363 bis 1071" *Byzance et les Arabes*, C. III, Brüksel 1935, s. 655.

⁷ Antalya'nın ilk kez fethi, krş. Ebu'l Fida, *Takvim ül Buldan*, ed. Joseph Toussaint Reinaud et M. le Baron Mac Guckin de Slane, *Geographie d'Aboulféda, texte arabe publié ... par*, Paris 1840, s. 381.

⁸ Lâdik bölgesinin artık kesin anlamıyla bir sınır olmadığı dönemde. Krş. Paul Wittek, *Das Fürstentum Mentesehe, Studie zur Geschichte Westkleinasiens im 13.-15. Jahrhundert*, İstanbul 1934. s. 1, dipnot. 3; Wittek, *Von der byzantinischen zur türkischen Toponymie*, s. 34

⁹ Ebu'l Fida, *Takvim ül Buldan*, ed. Reinaud/Slane, s. 379; Ebu'l Fida, *Takvim ül Buldan*, ter. M. Stanislas Guyard, C. II, Paris 1883, s. 134; Metin (Dresdner baskısına göre), Wittek'in tercüme ve yorumları, Wittek, *Das Fürstentum Mentesehe*, s. 1 vdd.

¹⁰ Wittek'te ilgili Hristiyan sınır nüfusunun araştırılması, Wittek, *Das Fürstentum Mentesehe*, s. 2 ve 9 vdd.

da bir fikir vermektedir. Bu köprü Tağurla'nın (Tonguzlu/Lâdik)¹¹ otuz mil batısında olmalıdır. O halde "Battal Nehri"¹² ile açık bir şekilde Menderes Nehri kastedilmektedir¹³. Eğer ana yön olarak "kuzeybatı" kabul edilirse, bu köprü¹⁴ Menderes kıyısındaki Trablus (Tripolis) yakınlarında, Alaşehir (Filadelfiya) karayolunun bu ırmağa ulaştığı ve 1243 yılında Selçuklu askerlerinin geçici olarak ahşap bir köprü kurdukları önemli noktada aranmalıdır¹⁵.

İbni Said'in Uç Türkmenlerine ilişkin olarak verdiği özel bilgilerden, onların Antalya'nın kuzeyindeki Lâdik Dağlarında ve çevresindeki yerleşim bölgesinde yaşadıklarını, ayrıca sayıları iki yüz bin çadırdan oluşan Bayat Türkmenlerini¹⁶ öğreniyoruz. Ona göre, Uç Türkmenlerinin asıl çoğunluğu ülkenin dağlık iç bölgelerinde yaşıyorlardı. Ticaret veya yağma amaçlı olarak uğradıkları

¹¹ Yer isimlerinin dönüşümü için krş. Wittek, *Das Fürstentum Mentesche*, s. XIII; Wittek, *Von der byzantinischen zur türkischen Toponymie*, s. 27 vd.

¹² Gazilerin bu ön savaşçıları hakkında bkz. Wittek, *Das Fürstentum Mentesche*, s. 7 vd.

¹³ Wittekin Menteşe Beyliği adlı esrinin 2. sayfasında yer verilmeyen İbni Said'in bu doğrudan yer bilgisiyle Wittek'in görüşü boşa çıkmaktadır. Burada Dalaman Çayı söz konusu edilir (*a.g.y.*, s. 2, dipnot 3). Akarsuların döküldüğü yerler hakkında eski coğrafyacılar da malum olduğu üzere belirsizlikler mevcuttur. Bu yüzden Türkmenlerin, Makri körfezine dökülme bile Dalaman Çayı üzerinden kereste ihracı yaptığını inkâr etmek mümkün değildir.

¹⁴ Bugünkü Yenice (Sarayköy'ün kuzeyinde); krş. J. Keil, *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, C. XIII, Sp. 203, Neue Barb., Stuttgart 1894 vdd.

¹⁵ Georgios Akropolites, *Georgii Acropolitae Opera*, ed. A. Heisenberg, C. I, Leipzig 1903, s. 69 vd; ayrıca bkz. s. 27.

¹⁶ İbni Said, yay üretiminin yapıldığı Honaz kalesinden (حناص)dan düzeltilmiştir) bahseder. Honaz kalesi, Tonguzlu'dan 2 fersah uzaktadır. Wittek'de eksik olan yer, Ebu'l Fida'nın (Ebu'l Fida, *Takvim ül Buldan*, ed. Reinaud/Slane, s. 379) baskısında şöyle yazılıdır:

و هناك مدينة طغورلة و بينها و بين قلعة خناص التي يعمل فيها الملاح فرسخان و بين طغورلة و بين الجسر في غربها ثلثون ميلا وفي شرقي ذلك النهر نهر هرقله

"Buranın doğusundaki" nehre gelince, metindeki Pontus Herakleia ve Herakleia/Kibistra, görünüşe göre Kızılırmak (Halys) ve Sakarya (Sangarios) da birbirine karışmıştır. Krş. *a.g.e.*, s. 382; Ebu'l Fida, *Takvim ül Buldan* (ter. Guyard), s. 137 ve dipnot 4. Keza krş. İbni Said, *Kitâbü'l-Coğrafya*, ed. Juan Vernet GİNES, (Libro de la extensión de la tierra en longitud y latitud), Teutan 1958, s. 127 vd.

liman şehirleri henüz onlara ait değildi. İmparator III. Johannes Dukas Vatatzes daha 1233 yılında Datça (Stadia) bölgesinde, yani Karia sahilinde ordusunu toplamış ve oradan Rodos'a bir filo gönderebilmişti¹⁷. Pachymeyres'e göre Rodos'un karşısındaki kıyı şeridi, Karia limanları Trakya (Trachia), Datça (Stadia) ve Aspat (Strobilos) ile birlikte ilk olarak Paleologoslar Dönemi'nde, 1259 sonrasında ve 1269 öncesinde Türkler tarafından fethedilmişti¹⁸. Likya ve Karia bölgesinin tamamının 13. yüzyılın ilk çeyreğinde çoktan Türk olduğu (Türkleştiği) fikri kesinlikle ihtimal dışıdır. Tam tersine, Menderes bir sınır nehri olarak tanımlandığı takdirde, şüphesiz etrafında çok savaşların olduğu bu nehrin kaynağına yakın olan bölgeleri kastedilmiştir¹⁹. "Antalya'nın kuzeyindeki Lâdik Dağları" kavramından muhtemelen hem Pisidya'nın dağlık arazisi hem de Kuzey Likya anlaşılmalıdır. Çadırların sayısına ilişkin bilginin gerçeği ne kadar yansıttığı konusunda tabii ki bir fikir yürütülemez, ancak bu sayı göçebe halkın Bizans sınırına uyguladığı şiddetli baskıyı açıklamaktadır²⁰. Anadolu'nun güneybatısında ve güneyindeki bu bölgede, Türk sınır savaşçılığı açısından aşiretler özellikle büyük önem arz etmiştir. 16. yüzyıl Osmanlı tarihçileri ve kayıtlarından olduğu gibi, daha geç tarihli kaynaklardan, eski etnik birimlerin Batı Anadolu'dakinden çok daha uzun süre bu bölgelerde varlıklarını koruyabildikleri görülmektedir. Boyları parçalanmış olmasına rağmen, özellikle Likya'daki dünyanın bu ücra dağlık bölgesinin doğası Türkmenlerin hayat tarzına uygun düşmektedir.

¹⁷ Akropolites, *Georgii Acropolitae Opera*, s. 45. Krş. Wilhelm Tomaschek, "Zur historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter", *Sitzungsberichte/Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-Historische Klasse*, C. CXXIV, Viyana 1891, s. 40; George Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, transl. by Joan Hussey, Oxford 1956, s. 386.

¹⁸ Wittek'te Pachymeres, bkz. Wittek, *Das Fürstentum Mentesche*, s. 25. Eğer "onların sahillerinde" ifadesini kelimesi kelimesine ele alırsak, İbni Said'in metninin yaklaşık 1260 tarihli olması gerekir.

¹⁹ İbni Said'in yerini gösterdiği üzere, iç bölgeler çok iyi biliniyor olmalıdır, fakat Türkmenler bu sırada Karia Sahillerine henüz ulaşmamışlardır.

²⁰ Krş. Wittek, *a.g.e.*, I. böl.

Boyların sınır illerine saldırılarından, daha çok Güney Anadolu'daki liman kentlerinin kaderi hakkında daha yakın bilgiler ediniyoruz. Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in (2. saltanat dönemi 1205–1211) 1207 yılının Mart ayında kuşatmaya başladığı Antalya, Kıbrıslıların desteğine rağmen ancak iki ay sonra Selçuklular tarafından fethedilebildi²¹. Şehrin Komutanı, bölge tarihinde uzun bir süre rol oynamış olan Emir Mübarizeddin Ertokuş oldu²². Selçukluların ilk defa Akdeniz'e açılma imkânı kazandığı Antalya'nın fethinin, Cahen²³ ve Turan'ın²⁴ işaret ettiği üzere, sadece stratejik önemi değil aynı zamanda daha çok ticaret siyasetine dayalı sebepleri de bulunmaktaydı. Latinlerin Haçlı seferi sonrasındaki siyasi belirsizlik ve Aldobrandini'nin yönetimi, evvelce Antalya'da yerleşik Müslüman tüccarların Mısır ticaretini rahatsız etti ve onların şikâyetleri görünüşe göre Sultan'ın seferine ivme kazandırdı. Bunun üzerine kısa bir süre sonra, Selçuklu Devleti'nin ticaret ayrıcalığı tanıdığı Kıbrıs Frankları ile barışçıl bir yakınlaşma oldu. Selçukluların Sinop'a karşı sefere çıktığı ve Ertokuş komutasındaki birliklerin kentte bulunmadığı bir sırada, Antalya halkı kısa bir süreliğine Türklerin hâkimiyetinden kurtulabildi (1215)²⁵. Kendi gıda maddelerinin temini için Anadolu kara topraklarına bağımlı olan ve orada sürekli bir destek noktası edinmek için çaba gösteren Kıbrıslılar, Türk muhafızlara yapılan bir baskında buradaki halkı desteklemişlerdi²⁶. Fakat yeni bir kuşatmanın ardından, İzzeddin Keykavus (1211–1220) yönetimindeki Selçuklular, 23 Ocak 1216

²¹ Krş. Besim Darkot, "Antalya", *İslam Ansiklopedisi*, C. I, MEB Yayınları, İstanbul 1941 vdd, s. 460; Osman Turan, "I. Keyhüsrev", *İslam Ansiklopedisi*, C. VI, MEB Yayınları, İstanbul 1952, s. 617; Sir George Hill, *A History of Cyprus II*, Cambridge 1948, s. 74 vd. (ilgili literatür ile birlikte).

²² Bunun için bkz. Osman Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri II: Mübarizeddin Ertokuş ve vakfiyesi", *Bellekten*, C. XI, TTK Yayınları, Ankara 1947, s. 415–430.

²³ Claude Cahen, "Le Commerce anatolien au début du XIIIe siècle", *Mélanges d'Histoire du Moyen Age dédiés à Louis Halphen*, Paris 1951, s. 93.

²⁴ Turan, *I. Keyhüsrev*, s. 617; Osman Turan, *Türkiye Selçuklular Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara 1958, s. 109.

²⁵ *A.g.e.*, s. 112.

²⁶ *A.g.e.*, s. 104 vd.; Osman Turan, "I. İzzeddin Keykavus", *İslam Ansiklopedisi*, C. VI, MEB Yayınları, İstanbul 1952, s. 636.

tarhinde Şehri geri aldılar²⁷ ve Şehrin sakinleri arasında bir ceza mahkemesi kurdular. Bunun ũzerine Tũrkler Antalya'da yerleŐtiler, kale ve liman tesislerini yeniden kurdular. Şehrin valisi yine Mũbarizeddin Ertokuş oldu. Mũbarizeddin Ertokuş, bugũn Antalya'da²⁸ en eski İslami eser olarak sadece minaresi (Yivli Minare) kalabilen ilk Cuma camisini "Mescid el Camii" yaptırın kiŐidir. Bu camide bariz bir Şekilde Selçuklu yapısının "ölçüsü" olarak kullanılan erken Bizans Dönemi'ne ait bir bazilika söz konusudur²⁹.

Sinop'un fethinden (Aralık 1214) itibaren "karanın ve her iki denizin efendisi" olarak anılan Selçuklu Sultanı, seleftinin ticaret politikasını devam ettirdi ve Antalya'daki hadiseyi dikkate almayaarak iki ũlke arasındaki ticareti teşvik etmek amacıyla 1216 yılının Eylũl ayında Kıbrıs'ın Frank Kralı ile bir antlaşma yaptı³⁰. Alâeddin Keykubad yönetiminde Venedikliler ve Pisalılar ticaret ayrıcalıkları elde ettiler (1220 ve 1229); onları Provensler (1236), Toskanalılar (1240) ve Cenevizliler (1253) takip etti. Bũtũn bu Hristiyan milletlerinin ticaret gemileri hiçbir engelle karŐılaŐmaksızın, ũzellikle Mısır ile ticaret için önemli bir antrepo yeri olarak inşa edilen Antalya limanına yanaŐabiliyorlardı³¹. Kũçük Asya'yı Kıbrıs

²⁷ Belirtilen eser ve Turan, *Tũrkiye Selçuklular Hakkında Resmi Vesikalar*, s. 100-105. Krş. Claude Cahen "Seljukides de Rum, Byzantins et Francs d'après le Seljukname anonyme", *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves*, C. XI (Melanges Henri Gregoire), Brũksel 1951, s. 105 ve 106, dipnot 2.

²⁸ Krş. Turan'ın Ertokuş Vakfiyesi, Turan, *Selçuk Devri Vakfiyeleri II: Mũbarizeddin Ertokuş ve vakfiyesi*, s. 427 vd.

²⁹ AnlaŐılan bu yapı 1361-1373 yıllarında Kıbrıslılar tarafından yeniden Hristiyan kũltũne hizmet etmiştir (bkz. aşağı s. 129) ve sonra cami olarak restore edilmiştir (1373 tarihlidir): Bu gũnũmũzde Yivli Camii'dir. Krş. Riefstahl, *Turkish Architecture in Southwestern Anatolia*, s. 134 vd., 139 vdd.; Fikri'nin krokileri, Sũleyman Fikri Erten, *Antalya Vilayeti Tarihi*, İstanbul 1940, Kroki No. 8; ayrıca krş. Kurt Erdmann, "Zur tũrkischer Baukunst seldschukischer und osmanischer Zeit", *Istanbul Mitteilungen*, C. VIII, İstanbul 1958, s. 17-22, levha 5, 2.

³⁰ Turan, *İzzeddin Keykavus*, s. 635.; Turan, *Tũrkiye Selçuklular Hakkında Resmi Vesikalar*, s. 106.

³¹ Wilhelm Heyd, *Histoire du commerce du Levant au Moyen-Age*, C. I, Leipzig 1936, s. 303-309. Selçukluların ticaret politikası detaylı olarak ele alınmiŐtır, Cahen, *Le Commerce anatolien au dũbut du XIIIe sićle* ve Turan, *Tũrkiye Selçuklular Hakkında Resmi Vesikalar*. KrŐ. Planhol, *De la plaine pamphylienne aux lacs pisidiens. Nomadisme et vie paysanne*, s. 88 vd.

ve Mısır ile birbirine bağlayan uluslararası ticaret yollarının bir durağı olarak Antalya limanı, daha Bizans döneminden bu yana, en azından 11. yüzyılın başından beri Kıbrıs limanlarıyla ve özellikle İskenderiye ile canlı ve düzenli bir gemi trafiğine sahipti³². Selçukluların kenti fethetmeleri, bu sıkı ticari ilişkileri duraklatmak bir yana, bilakis Küçük Asya - Kıbrıs - Mısır eksenli ticarete yeni bir canlanmaya yol açtı. Bu ticarete, sözü edilen Hristiyan milletlerin yanı sıra Müslüman³³ ve Yahudi³⁴ tüccarlar da katıldılar. Selçuklu Sultanlarının batılı ve hiç kuşkusuz doğulu tüccarlara da tanıdığı olduğu hatırı sayılır gümrük indirimi, gemilerin batması durumunda dâhi kişilerin ve malların güvenliği ve yargı özerkliği (bu konuda Venedikliler diğer Latinlere göre daha fazla ayrıcalık elde etmişlerdi³⁵) gibi imtiyazlar, ticaretin gelişmesiyle birlikte, Selçuklu Devletinde I. Alâeddin Keykubad yönetimi altında zirveye ulaşan ekonomik bir canlanmanın sonucunu doğurdu.

Sultanın Anadolu'nun güney kıyılarında yaptığı bu seferi, devlet topraklarının derlenip toparlanmasının ve güvenliğinin yanı sıra özellikle ekonomik hedeflere de hizmet etti. Ayrıca bu seferin gerçekleştirildiği sırada Kalonoros (1226 yılında, kapsamlı yapılar- dan sonra adı Alanya olarak değiştirilmiştir) ve Kayalık Kilikya'nın bir dizi kalesi de Selçuklulara geçti³⁶. Bu seferlerde, ilk destek üslerini Antalya'nın oluşturduğu Selçuklu deniz kuvvetleri kullanıldı. Kuşkusuz bu yeni donanmanın askerlerinin büyük bölümü, henüz 10. ve 11. yüzyıldan beri o zamanlar Anadolu kıyıları ve Kıbrıs

³² Krş. Zvi Ankori, *Karaites in Byzantium. The formative years, 970-1100*, New York 1959, s. 47, 108. Daha 12. yy. sonunda Bizans İmparatoru Antalya üzerinden Mısır Sultanı El Melik el Adil tarafından gönderilen atları teslim almıştır (Turan, *I. Keyhüsrev*, s. 614).

³³ Bkz. yukarı s. 6.

³⁴ Ankori, *Karaites in Byzantium. The formative years, 970-1100*, s. 46 vd. ve dizin.

³⁵ Venediklilerin Mısır ticareti hakkında krş. Cahen, *Le Commerce anatolien au début du XIIIe siècle*, s. 96 vd.

³⁶ Krş. M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Alaeddin Keykubad ve Halefleri zamanında Selçuklu-Küçük Ermenistan Hudutları", *İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. I, S. 1, İstanbul 1949, s. 29-34.

arasındaki hala Bizanslılara ait olan sulara varlık gösteren Müslüman korsanlardan oluşmaktaydı³⁷. Donanmanın bu ana mürettebatı, muhtemelen denizciliğe elverişli Pamfilya'nın kıyı halkı, belki de iç bölgelerden gelen Türklerle güçlendirilmişti. Frank adalarına karşı sefer yapması için Emir Mübarizeddin'e müsaade etmeyen Alâeddin'in gösterdiği davranışa bakılırsa, ticaret için kıyıların güvenliğinin ötesinde kapsamlı bir deniz politikasının besbelli ki Selçuklularda bir değeri yoktu³⁸. Komutan kaleyi Franklara vermeye teşebbüs ettiğinde, Alanya olayında olduğu üzere yeniden tehdit oluşturan Kıbrıslıların anakaraya yerleşmelerinin önlenmesi, Selçuklular için öncelikli meseleydi. Fakat buradaki durum 1215 yılında Antalya'daki kadar ileri gitmedi, aksine plan tam zamanında boşa çıkarıldı ve Sultan bizzat görüldüğünde, "kıyıların beyleri" (*Mulûk-i Sevahil*) hızlı bir şekilde ona bağlılıklarını gösterdiler³⁹.

Ertokuş'un Sultan için kıyılarda kazandığı bir takım kaleler neredeyse hiç kılıç darbesi olmaksızın düştü. Kalonoros kalesinin beyi Kir Farid, Alâeddin Keykubad ile dostça anlaştı ve ondan Ak-

³⁷ Sonra onlar esirlerini serbest bırakmak için Müslüman bölgelerindeki liman şehirlerine getirirlerdi. Ankori böyle bir olayı ele almaktadır (Antalya'dan esir alınan Yahudi tüccarlar 1028 yılında İskenderiye'de satılmışlardır) Ankori, *Karaites in Byzantium. The formative years, 970-1100*, s. 46 vd., 112 ve dipnot.

Müslüman korsanlar, denizci gaziler hakkında bkz. Wittek, *Das Fürstentum Menteschke*, s. 31. H. 903/4 yılında Arap filosuna yapılan baskın, henüz Antalya'ya yönelik değilmiş gibi görünüyor. Krş. H. Gregoire, *Byzantion*, C. XXII, Brüksel 1953, s. 373-378 (Selanik); Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, s. 228.

³⁸ Houtsma, *Histoire des Seldjucides d'Asie Mineure d'après l'abrégé du Seldjouknameh d'Ibn Bibi*, s. 142; Duda, *Die Seldschukengeschichte des Ibn Bibi*, s. 143; krş. Herbert Jansky, "Selçuklu Sultanlarından Birinci Alâeddin Keykubad'ın Emniyet Politikası", 60. *Doğum Yılı Münasebetiyle Zeki Velidi Togan'a Armağan*, İstanbul 1950-1955, s. 119 vd.

³⁹ Houtsma, *Histoire des Seldjucides d'Asie Mineure d'après l'abrégé du Seldjouknameh d'Ibn Bibi*, s. 179 vdd.; Duda, *Die Seldschukengeschichte des Ibn Bibi*, s. 175 ve dipnot 121 (s. 332). Burada "kıyı topraklarının beyleri" ile muhtemelen Kayalık Kilikya'daki kalan kalelerin Frank ve Ermeni beyleri kastedilmektedir. Silifke'nin yukarısındaki Haçlı Seferlerinin muazzam kalesi Camardesium Rodos (Johannes) şövalyelerine aittir (krş. Robin Fedden ve John Thomson, *Crusader Castles*, Londra 1957, s. 103-105, resim 24-25; Bar Hebraeus, *Budge*, s. 381, 1221 yılı için).

şehir'i tımar olarak elde etti⁴⁰. Kalenin beyi öldüğünde, rahip olan Kir Farid'in bir kardeşi Alara kalesini de savaşmadan teslim etti⁴¹. Tamamen sağlam olan ve yıllarca iâşe deposu olarak vazife gören bu iki güçlü kalenin durumu⁴², diğer Ermeni-Frank kale beylerinin cesaretini kırdı; mürettebatlarının teslim olmasına karşın, onların birçoğu merkezleri Mavga⁴³, Siga⁴⁴, Antuşığ⁴⁵ ve Anamur'dan⁴⁶ Küçük Ermenistan'a kaçtılar⁴⁷. Ermeni tarihçilerin bildirdiği üzere

⁴⁰ Houtsma, *Histoire des Seldjoudes d'Asie Mineure d'après l'abrégé du Seldjouknameh d'Ibn Bibi*, s.102; Duda, *Die Seldschukengeschichte des Ibn Bibi*, s. 108; *Recueil des historiens des croisades, documents arméniens. Académie des inscriptions et belles-lettres*, Paris, C. VI, Paris 1869-1906, s. 645 (Kir Farid). Tımar için krş. Turan, *Selçuk Devri Vakfiyeleri II: Mübarizeddin Ertokuş ve vakfiyesi*, s. 417.

⁴¹ Houtsma, *Histoire des Seldjoudes d'Asie Mineure d'après l'abrégé du Seldjouknameh d'Ibn Bibi*, s. 103 vd.; Duda, *Die Seldschukengeschichte des Ibn Bibi*, s. 109 vd.

⁴² Houtsma, *Histoire des Seldjoudes d'Asie Mineure d'après l'abrégé du Seldjouknameh d'Ibn Bibi*, s. 101 vd.; Duda, *Die Seldschukengeschichte des Ibn Bibi*, s. 108.

⁴³ Alişan'daki yer tanımlaması, bkz. Léon Alischan, *Sissouan ou l'Arméno-Cilicie*, Venedig 1899. Haritalar; buna göre Duda, *Die Seldschukengeschichte des Ibn Bibi*, s. 142, not b: Göksu'nun (Kalykadnos) kuzeyi, Karaman'ın (Larende) güney-güneydoğusundadır. Burada modern Manavgat'ın söz konusu olmadığı zaten açıktır. Ayrıca, Süleyman Fikri'nin ikna edici açıklamasına göre "Manavgat" yeni zamanlara kadar bir tek yerleşim yerinin adı olmamıştır (bildiğim kadarıyla 15. yüzyıldan önce bu nitelendirme yoktur). Aksine, Osmanlı döneminde Manavgat, Melas Çayı'nın sağındaki bütünü arazi için kullanılırdı (Manavgat Çayı); bkz. Süleyman Fikri Erten, *Antalya Tarihi, Üçüncü Kısım*, Antalya 1948, s. 98 vd., 105 vd. ve 122. Not. şimdiki Manavgat eskiden Pazarcık olarak adlandırılmaktaydı.

⁴⁴ İbni Bibi, *El-evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye*, yay. Adnan Sadık Erzi, Ankara 1956, s. 343: ٤٣٤. Duda, *Die Seldschukengeschichte des Ibn Bibi*, dipnot 90. Mavga ve Siga 1198 yılında bir Barona aittir (*Recueil des historiens des croisades, documents arméniens...*, s.636 vd.). Siga Beyi 1216 yılında Selçuklulara esir düşmüş, ancak 1218'de tekrar serbest kalmıştır (a.g.e., s. 645). Yer bilinmiyor.

⁴⁵ Alischan, *Sissouan ou l'Arméno-Cilicie*, s. 65; buna göre Duda, a.g.y. not. c (yer belirtilmiyor). Kale 1198'de Frank bir şövalyeye aittir (Victor Langlois, "Extrait de la Chronique de Sempad, seigneur de Babaron, Connétable d'Arménie, suivi de celle de son continuateur", *Mém. de l'Acad. Imperiale des Sciences de St.-Petersbourg*, VIIe série, Tome IV, No. 6, s. 23 vd.; Rec. Armen. I, s. 636 vd.).

⁴⁶ Duda, a.g.e., not. Thomson'a göre Anamur, Ermeni Krallığını miras yoluyla elde eden Kıbrıslı Lüzinyanlar tarafından kurulmuştur. Krş. Fedden/Thomson, *Crusader Castles*, s. 39 ve 105-107, resim 26 ve 27.

⁴⁷ İbni Bibi, *El-evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye*, s. 343; M. Th. Houtsma, *Histoire des Seldjoudes d'Asie Mineure d'après l'abrégé du Seldjouknameh d'Ibn Bibi. Texte persan*, (Recueil des textes relatifs à l'Histoire des Seldjoudes), C. IV, Leiden 1902, s. 142; Duda, *Die Seldschukengeschichte des Ibn Bibi*, s. 142. İbni Bibi tarafından zikredilen kale ٤٣٤ halen tespit edilememiştir (bkz. Duda, a.g.e, dipnot 91).

Selçuklular Silifke (Seleukeia) yakınlarına kadar gelmiş olsalardı⁴⁸, bugün Sechin⁴⁹ ve Gilindere (Kelenderis)⁵⁰ olarak bildiğimiz kıyı kaleleri de, ayrıca Anamur'un kuzey doğusunda bulunan iç bölgedeki Lamos⁵¹ kalesi de onların eline düşerdi. Lozad⁵² (Lauzad) ve İsaurya (Kalykadnos/Saleph/Göksu) nehri çoktan I. İzzettin Keykavus tarafından Ermeni kralından alınmıştır⁵³. İbni Bibi'nin sayısından kırk olarak bahsettiği kayalık bölgeye dağılmış olan bu Hristiyan kalelerin adları ve yerleri unutulmuştur⁵⁴. Küçük Ermeni Krallığı'nın en batısında bulunan üssü muhtemelen Alara (aynı adı taşıyan nehrin doğu kıyısında) olmalıdır⁵⁵.

İçerisinde ünlü tersanesinin bulunduğu yer olan Kalonoros/Alaiye (Alanya), Selçukluların Akdeniz'deki donanma üssü olmuştur. Ancak, burası hinterlandı ile kötü bağlantısının olması, batı ve doğuya doğru uzanan sahil yollarının çok sayıda nehir yataklarıyla kesilmesi yüzünden, ticaret limanı olarak daha düşük bir değere

⁴⁸ Langlois, *Extrait de la Chronique de Sempad, seigneur de Babaron...*, s. 27; *Recueil des historiens des croisades, documents arméniens...*, s. 645.

⁴⁹ Krş. Fedden/Thomson, *Crusader Castles*, Londra 1957, s. 39, 44 ve harita.

⁵⁰ *A.g.y.* s. 38; krş. Victor Schultze, *Altchristliche Städte und Landschaften*, C. II, Gütersloh 1922-1926, s. 259.

⁵¹ Anamur ve Lamos 1198'de aynı Barona aitti (*Recueil des historiens des croisades, documents arméniens...*, 636 vd.). Lamos'un konumu için, krş. Victor Schultze, *a.g.e.*, s. 260 ve s. 221'deki krokiler.

⁵² Lauzados; bkz. Schultze, *a.g.e.*, s. 261 vd. — 1198 yılında Lozad'ın (Lauzad) sahibi haçlı seferine katılan bir Alman'ındır (*Recueil des historiens des croisades, documents arméniens...*). — Bu yerin adı Alman Askeri haritasındaki Lafza'dır (Alman Ordu Haritaları, Bozkır bölümü; Halimiye'nin yaklaşık 10 km kuzey batısındadır. *Deutsche Heereskarte*, yay. Oberkommando des Heeres 1941).

⁵³ Langlois, *Extrait de la Chronique de Sempad, seigneur de Babaron...*, s. 27; *Recueil des historiens des croisades, documents arméniens...*, s. 645 (Editör Gülek Boğazı'nı zannetmiştir). Krş. Turan, *I. İzzeddin Keykavus*, s. 638

⁵⁴ Frank, Ermeni ve Rum baronlarının ayrılmasından sonra yeniden hizmete girmeyen kaleler (özellikle iç kısımlardaki) ile ilgili hiçbir kayıt elde edilememiştir. Bu tüm Kilikya için geçerlidir. Bkz. Fedden/Thomson, *a.g.e.*, s. 100.

⁵⁵ Belirtilen nedenlerden (bkz. yukarı s. 9-10) dolayı Manavgat söz konusu değildir. Fedden/Thomson, *Crusader Castles*, Londra 1957, s. 35 buna göre düzeltilmelidir. Bunun için ayrıca, Ermenilerin Haçlı seferleri sırasında Pamfilya'nın tamamında yaygın oldukları görüşünü savunan Planhol'e de bakılabilir, Planhol, *De la plaine pamphylienne aux lacs pisidiens. Nomadisme et vie paysanne*, s. 87.

sahiptir. Moğol dönemine kadar Güney Anadolu'nun doğal ticaret limanı – bu dönemde Kilikya limanları giderek artan bir şekilde kullanılmıştır – Selçuklu döneminde huzurlu karakterini muhafaza eden Antalya olmuştur. Genellikle elverişsiz liman koşullarıyla dar bir şekilde deniz kıyısı boyunca uzanan ve içerden sadece bir kaç geçidi bulunan yüksek dağlarla kapalı olan bu sahil şeridinin doğası, sürekli olarak Suriye ve Mısır ile ilişkileri tekrar ve tekrar tarihte kanıtlanabilen denizciliğe elverişli bir halkın ortaya çıkmasına yol açmıştır⁵⁶.

2. Yönetim ve yol ağı

Selçukluların yönetimi altında güney kıyı bölgesinin nasıl idare edildiği, vakayinamelerden sadece tahmini olarak resmedilebilmektedir. Antalya'nın ikinci kez fethinin ardından, I. İzzeddin Keykavus toprakların “hanedan toprağı” (*hassa*) ve “asker verme karşılığı” (*İkta*) olarak bölündüğü arazileri kayıt altına aldırdı⁵⁷. Sınır kenti (Dar at-tağr) Antalya'nın komutanı, aynı zamanda çevrede bulunan sınır illerinin (Uç), yani Pisidya'nın ve (en azından Doğu Pisidya'nın) Likya'nın valisiydi. 1207 yılından 1228 yılına kadar Antalya'da vali (Serleşker, Subaşı) olan Mübarizeddin Ertokuş'un Ağros köyünü de (Isparta civarında) elinde bulundurduğunu⁵⁸ ve 1223 yılında Eğirdir Gölünün doğu kıyısında bir han yaptırdığını biliyoruz⁵⁹. Onun Kalonoros'un Ermeni kale komutanıyla kurmuş olduğu dostane ilişkileri, Selçuklulara, 1223 yılında savaşmadan kaleyi elde etme imkânı sağlamıştır. Daha sonra Ertokuş

⁵⁶ M.Ö. üçüncü yüzyılın ortaları ile Roma İmparatorluğunun başlangıç zamanı arasındaki dönemde Mısır ile yakın ilişkilerin sürdürüldüğüne ilişkin kanıtlar için krş. W. Ruge'nin *Paulys Real-Encyklopädie der classischen Altertumswissenschaft*, C. XXXVI, Stuttgart 1949, s. 386'daki yazısı.

⁵⁷ Houtsma, *Histoire des Seldjoudides d'Asie Mineure d'après l'abrégé du Seldjouk-nameh d'Ibn Bibi*, s. 53; Duda, *Die Seldschukengeschichte des Ibn Bibi*, s. 64.

⁵⁸ 1224 yılına ait Kitabe, bkz. Marcel Cohen, Étienne Combe, Keppel Archibald Creswell v.d., ed., *Repertoire chronologique d'épigraphie arabe*, Kahire 1931 vdd, No. 3922. Buna ait Vakfiye için bkz. Turan, *Selçuk Devri Vakfiyeleri II: Mübarizeddin Ertokuş ve vakfiyesi*, s. 423-429, faks. Levha LXI -LXXVI.

⁵⁹ Gelendost veya Selçuk Hanı, bkz. aşağı,

Beyin Alanya Valisi de olup olmadığı, kesin olarak bilinmemektedir. Hinterlandıyla birlikte 1226 yılında yeni fethedilen Kilikya'nın sahil bölgesi (daha sonra Karamanlıların çekirdek bölgesini teşkil edecektir.) *Vilayet-i Arman* olarak adlandırıldı ve 1238 yılında "*Melik-i Arman*" unvanı verilen vali Emir Kamereddin'in yönetimine verildi⁶⁰. Bu bölgenin kuzey sınırındaki Karaman (Laranda) Eyaleti'nde yaklaşık 1226 yılından beri Emir Musa, I. Alaeddin Keykubad'a bağlı vali olarak bulunuyordu⁶¹. Bölge, yaklaşık 1230 yılı civarında Harzemli birisine Karaman şehriyle birlikte tımar olarak verildi⁶².

1228 yılında Mübarizeddin Ertokuş Ahtalyadaki görevinden alındı ve Atabey olarak Erzincan'a gitti. Ertokuş'un yerine vali olarak, onun dini vakıflarının da yöneticisi olan azatlı kölesi Mübarizeddin Hacı Armağanşah'ın geçmiş olması muhtemeldir. Antalya'daki bir Medrese kitabesi⁶³ ve Lâdik'teki bir kitabe⁶⁴ Armağanşah'ın 1239/1240 yıllarında Antalya valiliğini batı Uç İli ile birleştirdiğine işaret etmektedir. Ayrıca Pisidy'a'nın dağlık böl-

⁶⁰ Osman Turan, "I. Alaeddin Keykubad", *İslam Ansiklopedisi*, C. VI, MEB Yayınları, İstanbul 1952, s. 650, İbni el Adim'e göre.

⁶¹ Ahmet Eflaki, *Ariflerin Menkibeleri*, ter. Tahsin Yazıcı, C. I, Ankara 1953-1954, s. 22 vd.; Clement Huart, *Les saints des derviches tourneurs*, C. II, Paris 1918 - 1922, s. 19 vdd. Eflaki hakkında krş. H. Ritter, "Philologika XI", *Der Islam, Zeitschrift für Geschichte und Kultur des islamischen Orients*, C. XXVI, Berlin 1940, s. 129 vd. Bu çalışma için aşağıdaki baskı henüz kullanılmıyordu: Ahmet Eflaki, *Menâkibul-Ârifin*, ed. Tahsin Yazıcı, C. I, Ankara 1959, C. II, Ankara 1961 (Türk Tarih Kurumu Yayınları, III. Seri-No. 3).

⁶² İbni Bibi, *El-evâmîrül-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye*, s. 435; Houtsma, *Histoire des Seldjoudes d'Asie Mineure d'après l'abrégé du Seldjouknameh d'Ibn Bibi*, s. 191; Duda, *Die Seldschukengeschichte des Ibn Bibi*, s. 184.

⁶³ Antalya'da Alâeddin Medresesi, H. 637 (3.8.1239 tarihinden başlayarak) yılına ait Kitabe, Cohen, Combe, Creswell v.d., *Repertoire chronologique d'épigraphie arabe*, No. 4179; krş. Turan, *Selçuk Devri Vakfiyeleri II: Mübarizeddin Ertokuş ve vakfiyesi*, s. 420 vd.

⁶⁴ F. A. Akça tarafından 1932 yılında Denizli mezarlığında bulunan kitabe (F. Akçakoca Akça, *Laodikeia (Laodiceia): Yunanlılardan Selçukluların İnkırazına Kadar*, Denizli 1937, s. 53 vdd.; aynı şekilde bkz. F. Akçakoca Akça, *Küçük Denizli Tarihi*, Denizli 1945, s. 22-24) muhtemelen Hicri 638 (23.7.1240 tarihinden başlayarak) yılına ait. Akça'nın „Erdoğan“ olarak okuduğu ismi, „Armağan el-Atabeg“ olarak düzelten sayın Profesör Tietze'ye müteşekkirim.

gesinin de bundan böyle Antalya valisinin hâkimiyet alanına ait olduğu Sultan Keyhüsrev'in bir buyruğundan anlaşılmaktadır ki, bu buyruğa göre II. İzzeddin Keykavus'un 1237-1238 yılından itibaren daha sonraki Atabeyi olan Armağanşah'ın, bu sultanın Uluborlu'da (Burğlu)⁶⁵ zindanda bulunan genç kardeşlerini öldürmesi gerekmektedir⁶⁶.

Babai isyanı ve Moğolların gelmesiyle son bulan Selçuklu devletinin en parlak döneminde Güneybatı Anadolu'da, görünüşe göre Atabey ve ordu komutanı olarak devletin içinde önemli bir konumu bulunan sadece iki vali bulunmaktaydı⁶⁷. Armağanşah 1240/41 yılında Babailere karşı yapılan savaşta, onların lideri Baba İshak'ı öldürdükten sonra şehit düştü.

Kaynaklardan, 13. yüzyılın ilk yarısında Lâdik ve Honaz çevresindeki sınır eyaletindeki koşullar hakkında yeterince açık bilgi temin edilememektedir. Selçukluların fethinden (1205/06) sonra bu bölge Sultan'ın kayın pederi olan Mavrozomes'e bırakıldı. Onun valiliğinin ne kadar sürdüğü hakkında hiçbir bilgi mevcut değildir⁶⁸. Ancak Sinop'ta bulunan bir kitabeden, خونس ibaresinin Honas/Honaz olarak doğru okunduğu varsayımıyla 1215 yılında Esedüddin Ayaz Şihabi'nin Honaz⁶⁹ Emiri olduğu anlaşılmaktadır⁷⁰. Buna göre

⁶⁵ Uluborlu. Buna ait Duda'daki yazın, Duda, *Die Seldschukengeschichte des Ibn Bibi*, s. 19 ve 239 vd. (dipnot); Turan, *Selçuk Devri Vakfiyeleri II: Mübarizeddin Ertokuş ve vakfiyesi*, s. 423. Apollonia-Sozopolis eşdeğerliğinden vazgeçilmiştir. Bkz. Honigmann, *Die Ostgrenze des Byzantinischen Reiches von 363 bis 1071*, s. 656; krş. yukarı s. 2.

⁶⁶ Houtsma, *Histoire des Seldjoucides d'Asie Mineure d'après l'abrégé du Seldjouknameh d'Ibn Bibi*, s. 213 vd.; Duda, *Die Seldschukengeschichte des Ibn Bibi*, s. 203 vd.

⁶⁷ *Sabillerin Emiri* (veya *meliki*) nitelendirmesiyle ilgili henüz bir kanıt bulunmamaktadır.

⁶⁸ Krş. Wittek, *Von der byzantinischen zur türkischen Toponymie*, s. 29. Onun kariyeri için bkz. İbni Bibi, *El-evâmirül-Âläiyye fi'l-Umüril-Âläiyye*, s. 305 — Duda, *Die Seldschukengeschichte des Ibn Bibi*, dipnot 83.

⁶⁹ Esededdin Ayaz el Galibi: Cohen, Combe, Creswell v.d., *Repertoire chronologique d'épigraphie arabe*, No. 3764, 1214 yılı sonunda fethedilen Sinop'taki kalenin duvarındaki kitabe.

⁷⁰ Krş. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kitabeler ve Sabîp, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamidoğulları Hakkında Malumat*, C. II, İstanbul 1929, s. 211, dipnot 3.

Mavrozomes bu bölgeyi yaklaşık on yıl yönetmiştir. Bölgedeki en erken İslami yapı olarak, 1230 yılında Esedüddin Ayaz Şihabi adlı bir devlet adamı tarafından inşa ettirilen Acı Göl kenarındaki Çardak Hanı görünmektedir⁷¹. F. Akça tarafından bulunan 1235⁷² yılına ait kitabe, yaklaşık yirmi yıl süreyle Lâdik'in valiliğini yapmış olan Emir Seyfeddin Karasungur'un adından ilk kez bahsetmektedir. Karasungur, 1235 yılında yaptırdığı yapıdan başka burada bir çeşme (1247)⁷³ ve görünüşe göre – şimdi mevcut olmayan – han (1249?)⁷⁴ ile ayrıca (1256'dan önce) Denizli civarındaki Ak Hanı da (bkz. aşağı) inşa ettirmiştir. Bununla birlikte, yukarıda bahsedildiği üzere, Antalya Atabeyi Armağanşah'ın batı sınırındaki faaliyetlerine ilişkin yazılı bir kitabe bilgisi de mevcuttur.

Antalya'daki Selçuklu yapıları, şehrin ikinci defa İzzeddin Keykavus tarafından fethiyle başlar. Özellikle I. Alâeddin Keykubad'ın şehrin güvenlik siyaseti çerçevesinde sürdürdüğü kapsamlı tahkimat çalışmaları, kaledeki kitabelerle kanıtlanmaktadır. Alâeddin'in halefleri tarafından devam ettirilen ve yıkılış dönemine kadar hiç durmayan Antalya'daki Selçuklu yapı faaliyetlerinin

⁷¹ Raşid al-Milla, ve'd-Devle ve'd-Din Ayaz bin Abdullah es Şihabi: Cohen, Combe, Creswell v.d., *Repertoire chronologique d'épigraphie arabe*, No. 4021 (Han için bkz. aşağı). Bu kişi için farklı tahminler yapılmaktadır. Bkz. Uzunçarşılı, *Kitabeler ve Sahib, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamidoğulları Hakkında Malumat*, s. 211 vd. 1230 yılında Malatya askeri valisi ve emiri ahuru olan biraz önce bahsedilen خونس صاحبی (Houtsma, *Histoire des Seldjoudes d'Asie Mineure d'après l'abrégé du Seldjouknameh d'Ibn Bibi*, s. 165; Duda, *Die Seldschukengeschichte des Ibn Bibi*, s. 164 ve fihrist) ile Çardak Han'ını yaptıran kişinin sadece Ayaz ismi ortaktır.

⁷² Akça, *Laodikya (Laodiceia)*, s. 69 vdd.; Akça, *Küçük Denizli Tarihi*, s. 20-22; yazar tarafından Denizli ve Sarayköy arasındaki Hacı Eyüplü Köyü mezarlığında bulunmuştur. Tarih H. Safer ayı 633 — Ekim 1235.

⁷³ Literatur: Cohen, Combe, Creswell v.d., *Repertoire chronologique d'épigraphie arabe*, No. 4277 (orada yazıldığı gibi Ak Han değildir). Ayrıca krş. Akça, *Laodikya (Laodiceia)*, s. 56 vd.; Akça, *Küçük Denizli Tarihi*, s. 24-26.

⁷⁴ Krş. Uzunçarşılı'nın tespiti, Uzunçarşılı, *Kitabeler ve Sahib, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamidoğulları Hakkında Malumat*, s. 194, dipnot 1, Evliya Çelebi'nin bilgilerine dayanarak (Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. I-IX, İstanbul 1938, s. 194 vd.); keza bkz. Akça, *Laodikya (Laodiceia)*, s. 57 vd. — Cohen, Combe, Creswell v.d., *Repertoire chronologique d'épigraphie arabe*, No. 4316 (yine Ak Han olarak yer almıştır) mevcut kitabeyi vermemekte, (bkz. Uzunçarşılı, *a.g.y.*, levha 62), bilakis Uzunçarşılı'nın yeniden yapılandırma girişimi vermektedir.

aksine⁷⁵, Alâeddin'in yönetimi döneminde, bu bakımdan Alanya 1226-1231 yıllarıyla sınırlı olarak sadece kısa bir süreliğine parlak dönem yaşamıştır⁷⁶.

Bilindiği üzere I. İzzeddin Keykavus, sultanın tahtan uzaklaştırılmasından kısa bir süre sonra 1211/1212⁷⁷ yılında kendisine fütüvvet nişanını törenle takdim eden Halife Nasır'ın (1180-1225) saray fütüvvet teşkilatına bağlıydı. Nasır'ın danışmanı olan Şeyh es Sühreverdi tarafından fütüvvet teşkilatına alınan ve halifenin özel hediyelerini kabul eden I. Alâeddin Keykubad tarafından da bu tarikat ile ilişkiler korunmuştur⁷⁸.

Bu manada her iki sultanın kendi güney kıyılarındaki şehirlerle atfettikleri önemde, onların sarayındaki şekliyle fütüvvet teşkilatının, Antalya ve Alanya'daki saraylarda da önemli bir rol oynamış olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Şayet Küçük Asya'nın ahilerinde, orta sınıfın tekâmül eğitiminin bir türünü ve civanmert fütuhatin halefi olarak devam eden bir teşkilatı görmek doğru ise⁷⁹,

⁷⁵ Krş. Süleyman Fikri'nin çalışmaları, (Süleyman Fikri Erten, *Antaliya Tarihi*, İstanbul 1339-40 (1930); Süleyman Fikri Erten, *Antalya Vilayeti Tarihi*, İstanbul 1940; Erten, *Antalya Tarihi, Üçüncü Kısım*); Riefstahl, *Turkish Architecture in Southwestern Anatolia*, s. 133-142.

⁷⁶ Krş. Seton Lloyd ve D. Storm Rice, *Alanya (Alâ'iyya)*, Londra 1958, s. 4 vd. — 1277'deki cami yapımı bir istisna teşkil etmektedir. Lloyd ve Rice, *a.g.e.* s. 62 vd.

⁷⁷ M. Fuad Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", *Bellekten*, C. VII, TTK Yayınları, Ankara 1943, s. 484, onun tarafından yazılan *Anis al-Kulüb (a.g.e., s. 516)* adlı eserden sonra takdim tarihini bu şekilde düzeltmiştir. İbni Bibi tarafından verilen tarih (1215/16) yanlıştır.

⁷⁸ Houtsma, *Histoire des Seldjoucides d'Asie Mineure d'après l'abrégé du Seldjouknameh d'Ibn Bibi*, s. 94 vdd.; Duda, *Die Seldschukengeschichte des Ibn Bibi*, s. 101 ve 330 (dipnot 64). Krş. Franz Taeschner, "Futuwwa, eine gemeinschaftbildende Idee im mittelalterlichen Orient", *Schweizerisches Archiv für Volkskunde*, C. LII, Basel 1956, s. 145 vd.

⁷⁹ Üç Selçuklu Sultanının itibari yönetim döneminde Konya'daki Ahi ve Fityan bağlantısı ilk kez belgelenmiştir (1246 ve 1249 arası): Houtsma, *Histoire des Seldjoucides d'Asie Mineure d'après l'abrégé du Seldjouknameh d'Ibn Bibi*, s. 259; Duda, *Die Seldschukengeschichte des Ibn Bibi*, s. 247. Krş. Claude Cahen, "Sur les traces des Premiers Akhis", 60. *Doğum Yılı Münasebetiyle Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s. 84.

Anadolu ahilerine ait en erken bilgilerin Antalya'da bulunması bir tesadüf olmamalıdır⁸⁰.

Antalya'nın nüfusu kendi etnik yapısı ve kökenleri bakımından, Suriye ve Mısır ile ticari ve kültürel bağlarını korumak için özellikle uygundu. Pamfilya'nın denizci kıyı sakinlerinin asıl temeli, II. Justinianus'ın (685-695) kitleler halinde Antalya'ya yerleştiği Suriyeliler (Mardaitler/Caracima) oluşturuyordu⁸¹. Bizans, Nikephorus Phokas (963-969) ve I. Johannes Tzimiskes (969-976) vasıtasıyla Kilikya ve Suriye'nin büyük bölümünü yeniden kazandığında⁸² ve II. Basileios'un (ölm. 1025) yönetimindeki fetihle birleştiğinde⁸³, o zamana kadar İslam'a ait olan doğu eyaletlerinden Doğu Roma İmparatorluğuna yönelik bir göç hareketi başladı⁸⁴. Bu yeni gelenler, özellikle Anadolu'nun Akdeniz sahillerini yurt tuttular ve onların Suriye'de, muhtemelen Mısır'da da Arapça konuşan eski çevreleri ile ticari ve kişisel ilişkilerini sürdürdüler⁸⁵. Aynı şekilde, şubeleri henüz 11. yüzyılın başından itibaren İskenderiye'deki Yahudi cemaati ile yakın işbirliği içinde⁸⁶ çalışan ve şüphesiz Selçuklu döneminde orada mevcut olan Yahudi tüccarlar da Antalya'ya geldiler. Müslüman, İtalyan ve Provensal tüccarların şubelerinden daha önce bahsedilmişti. İbni Battuta'nın 1333 yılında gördüğü üzere⁸⁷, Antalya şehrinin Müslümanlar, Rumlar, Yahudiler ve Latinler için etrafi duvarlarla çevrili mahallelere bölünmesinin daha Selçuklu döneminden geldiği kabul edilebilir.

⁸⁰ Bunun için müteakip bölüme bkz. s. 32.

⁸¹ Tomaschek, *Zur historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter*, s. 54 ve Honigmann, *Die Ostgrenze des Byzantinischen Reiches von 363 bis 1071*, s. 41, Mardait'ların denize elverişlilikleriyle bir bağlantı kurmaktadır. Buna karşın, Sayın Profesör Vryonis bana, bu dağ nüfusunun denizci olmadığını, donanmada hizmet eden askerler olduğunu bildirmiştir.

⁸² Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, s. 257 vd.; s. 260 vdd.

⁸³ *A.g.y.*, s. 278.

⁸⁴ Ankori, *Karaites in Byzantium. The formative years, 970-1100*, s. 111, 169.

⁸⁵ *A.g.y.*, s. 111.

⁸⁶ Ankori, *Karaites in Byzantium. The formative years, 970-1100*, s. 46 vd., 116. Roma döneminde Yahudiliğin Likya, Pamfilya ve Kayalık Kilikya'daki genel yayılması: Schultze, *Altchristliche Städte und Landschaften, II Kleinasien*, böl. 2.

⁸⁷ Daha geniş bilgi için bkz. aşağı s. 80 vd.

Güneydoğu Anadolu hanlarının çoğunluğu da Selçuklu ticaretinin doruk noktasına çıktığı dönemde yapıldı⁸⁸. Bu hanlar, sahil şeridinden iç dağlık bölgelere giden, doğu güzergâhında Konya, Aksaray, Kayseri, Sivas, Erzincan, Erzurum (ve daha da doğuya doğru) veya batı güzergâhında Konya-Akşehir üzerinden Batı Anadolu ve Konstantinapol'e giden uluslararası ticaret yollarının birleştiği yollar üzerinde bulunmaktadır⁸⁹. Antalya'dan iç bölgelere doğru iki kervan yolu üzerinde birbirinden mesafesi sekiz saat (veya daha az) olan aşağıdaki kervansaraylar bulunmaktadır:

a- Kuzey yolu⁹⁰

1. Emdir Hanı⁹¹
2. Kırkgöz Hanı⁹²
3. Susuz Han⁹³
4. İncir Hanı⁹⁴

⁸⁸ Kurt Erdmann, "Notizen zum inneranatolischen Karavansaray", *Kunst des Orients II*, Wiesbaden 1955, s. 5 vd. (kaynakça), s. 9, 22 vdd., Planhol, *De la plaine pamphylienne aux lacs pisidiens. Nomadisme et vie paysanne*, s. 89.

⁸⁹ Osman Turan, "Selçuk Kervansarayları", *Belleten X*, TTK Yayınları, Ankara 1946, s. 474. Batı Anadolu'nun her iki ana yolu için krş. David Magie, *Roman Rule in Asia Minor to the end of the third cent. after Christ*, C. II, Princeton 1950, s. 39 vd.; s. 786 vdd. (dipnot 17) ve 789-793 (dipnot 18).

⁹⁰ Antik yol için krş. Magie, *Roman Rule in Asia Minor to the end of the third cent. after Christ*, s. 1138 vd. (dipnot 16).

⁹¹ Tanımlama ve daha önceki yazın için Erdmann, *Notizen zum inneranatolischen Karavansaray*, s. 22 ve dipnot 70; s. 29; resim 26 ve 27. Tarih (Cohen, Combe, Creswell v.d., *Repertoire chronologique d'épigraphie arabe*, No. 3838) 1216 - 1220 arası olmalıdır.

Kurt Erdmann'ın, *Das anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts, Erster Teil, 1. Katalog, 2. Abbildungen*, Berlin 1961 (Istanbul Forschungen, C. XXI, S. 1) – adlı eserine, el yazmalarımı bitirdikten sonra ulaştığım için, kendimi ilave temel eser göstermede "Kervansaray Kataloğu" adı altında kısaltmayla sınırlıyorum. Emdir Hanı için bkz. Karavansaray Katalog No. 55.

⁹² Erdmann, *Notizen zum inneranatolischen Karavansaray*, s. 23 ve dipnot 72; s. 29. Kitabe: Cohen, Combe, Creswell v.d., *Repertoire chronologique d'épigraphie arabe*, No. 4263. Karavansaray Katalog No. 56. Çubuk Han konusunda bazı araştırmacılar Erdmann'dan farklı düşünmektedir: Karavansaray Katalog No. 114.

⁹³ Erdmann, *Notizen zum inneranatolischen Karavansaray*, s. 24 ve dipnot 73; s. 29; resim 28, 29, 32 (Kitabe yok). Kervansaray Katalog No. 30.

⁹⁴ Erdmann, *Notizen zum inneranatolischen Karavansaray*, s. 24 ve dipnot 75; s.

5. Bu güzergâhta Ağlasun Köyü civarında yıpranmış bir “Han Ardı” mevcuttur⁹⁵.

6. Eğirdir Hanı⁹⁶

7. Gelendost veya Selçuk Hanı⁹⁷

b- Kuzeydoğu yolu (Antalya-Konya arasındaki en kısa yol)⁹⁸

1. Aksu'nun sağ kıyısında⁹⁹ ve Perge'nin güneyindeki durak

2. Aspandos¹⁰⁰

3. Kargı Hanı¹⁰¹

4. Tol Hanı¹⁰²

29, resim 30, 31, 33 (Kitabe: Cohen, Combe, Creswell v.d., *Repertoire chronologique d'épigraphie arabe*, No. 4162). Kervansaray Katalog No. 29.

⁹⁵ Erten, *Antalya Vilayeti Tarihi*, s. 78. Bununla ilgili tahminler için krş. Kervansaray Katalog, s. 107 ve No. 90, muhtemelen 87 de olabilir.

⁹⁶ Erdmann, *Notizen zum inneranatolischen Karavansaray*, s. 26 ve dipnot 77; s. 29. Kervansaray Katalog No. 33.

⁹⁷ Erdmann, *Notizen zum inneranatolischen Karavansaray*, s. 26 ve dipnot 76, s. 28 vd. Kervansaray Katalog No. 11: “Ertokuş Han”. Yukarıda zikredildiği gibi bu han 1223 yılında Mübarizeddin Ertokuş tarafından yaptırılmıştır. Kitabe için bkz. Erten, *Antalya Vilayeti Tarihi*, s. 80 ve Karavansaray Katalog s. 53. Krş. Turan, *Selçuk Devri Vakfiyeleri II: Mübarizeddin Ertokuş ve vakfiyesi*, s. 423.

⁹⁸ Side'den Konya'ya giden üç antik yol için krş. Magie, *Roman Rule in Asia Minor to the end of the third cent. after Christ*, s. 1140 (dipnot 18) ve s. 1171 (dipnot 23).

⁹⁹ Planhol'a göre, Planhol, *De la plaine pamphylienne aux lacs pisidiens. Nomadisme et vie paysanne*, s. 89 ve dipnot 2, şekil 10.

¹⁰⁰ Erten, *Antalya Vilayeti Tarihi*, s. 75 vd.; Burhanettin Onat, *Turistik Antalya*, Basım-Yayın ve Turizm Umum Müdürlüğü Neşriyatı, o.J., s. 93. Krş. Planhol, *De la plaine pamphylienne aux lacs pisidiens. Nomadisme et vie paysanne*, s. 89. Tiyatronun (bugünkü Belks) kalıntılarının Selçuklular döneminde kervansaray olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir. Erdmann buna karşıdır, Karavansaray Katalog No. 117, Riefstahl'ın „Köprü Hanı“ (Riefstahl, *Turkish Architecture in Southwestern Anatolia*, s. 152) Köprü Su'nun (Eurymedon) sağ kıyısında olduğunu tahmin etmektedir: Katalog No. 67.

¹⁰¹ Antalya-Ibradı yolunda Kesikbeli'nin güneyinde. Erten, *Antalya Vilayeti Tarihi*, s. 78, krokiyle birlikte (No. 4); Onat, *Turistik Antalya*, s. 94, krokiyle birlikte (Kitabe yok). Krş. Richard Kiepert, *Karte von Kleinasien in 24 Blatt*, 1:400 000, Berlin 1902-1906, (Karghil Han) ve *Army Map Service, U.S. Army*, Washington, D.C., April 1943, 1:200 000, Antalya bölümü (Kargıhanı). – Kervansaray Kataloğu No. 57. (Belki de yol Pazarcık üzerinden de geçiyordu). Kargı Hanı ve Tol Hanı arasındaki Mutbeli Hanı olarak tahmin edilir. Karavansaray Katalog No. 80.

¹⁰² Eynif Yaylasındaki yıkıntı - (Esnif) - Süleyman Fikri Erten yayladan bahsetmektedir, a.g.y.; Onat, *Turistik Antalya*, s. 95 (Kitabe yok). Kiepert'de Enif Ovasında sadece „Han“ olarak yer alır. Amerika askeri haritalarının, Antalya bölümünde, Eynif

5. Ortopayam Hanı¹⁰³

6. Seydişehir

7. Beyşehir.

c- Sahil yolu

Bir kervan Alanya'dan Antalya ve Konya istikametine ve daha sonra batı yönüne gider:

1. Şarafsı Hanı¹⁰⁴

2. Alara Hanı¹⁰⁵

3. Pazarcık¹⁰⁶

4. Kargı Hanı;

Burada Antalya'dan gelen kervanlarla birleşir ve Tol Hanı, Ortopayam vs. üzerinden devam ederek Konya'ya veya

5. Aspendos

ve Perge üzerinden Antalya'ya devam eder.

Hanı olarak gösterilmiştir. Karavansaray Katalog No. 78.

¹⁰³ Erten, *Antalya Vilayeti Tarihi*, s. 75. Kervansaray Katalog No. 54.

¹⁰⁴ Hans Rott, *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien, und Lykien*, Leipzig 1908, s. 69 vd.; Riefstahl, *Turkish Architecture in Southwestern Anatolia*, s. 152-154, resim 110, 111; Erten, *Antalya Vilayeti Tarihi*, s. 79; III, s. 125; Onat, *Turistik Antalya*, s. 96. Kitabeler için Krş, Lloyd ve Rice, *Alanya (Alâ'iyya)*, s. 67 vd. Karavansaray Katalog no: 53.

¹⁰⁵ *Pamfilya* bahsi için *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* C. XXXVI, Suppl. 402; Fikri, *Antalya II*, s. 18 vd., krokiyle birlikte (No. 6); III, s. 124; Onat, *Turistik Antalya*, s. 95 vd.; İnşa kitabesi; Lloyd ve Rice, *Alanya (Alâ'iyya)*, Alanya No. 36. Karavansaray Katalog No. 58.

¹⁰⁶ Manavgat Çayı'nın sağ kıyısında (Kiepert-Haritaları). Oradaki kalenin yakınında bir mola yeri söz konudur. (Krş. "Pampfiya" bahsi, *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Suppl. 401, Neue Bearb., Stuttgart 1894 vdd.): Erten, *Antalya Vilayeti Tarihi*, s. 76; detaylı Tasvirler için: Erten, *Antalya Tarihi, Üçüncü Kısım*, s. 104-108; Planhol, *De la plaine pamphylienne aux lacs pisidiens. Nomadisme et vie paysanne*, şekil 53, „Han“ ile. Ancak, Kervansaray Katalogunda farklıdır, Erdmann, *Notizen zum inneranatolischen Karavansaray*, Kervansaray Katalog No. 109

d- Uç bölgesindeki batı yolu

Bilindiği kadarıyla, Selçuklu kervan yolu oldukça düz şekilde doğu-batı yönünde (Eğirdir-Lâdik) Lâdik'e ve Menderes kenarındaki sınır bölgesine gider, ancak kervan yollarının tüm etapları araştırılmamıştır. Muhtemelen ana güzergâh şöyle devam etmektedir:

1. Eğirdir

2. Durakların Keçiborlu ve Dinar (eski Apameia) yakınlarında olduğu tahmin edilmektedir¹⁰⁷.

3. Çardak Hanı¹⁰⁸

4. Ağ Hanı¹⁰⁹

Lâdik.

Şüphesiz, Selçuklu döneminde Antalya-Lâdik arasında daha kısa bir bağlantı güzergâhı da (İstanoz üzerinden) kullanılmıştır. Hangi yolun daha çok kullanıldığı ve buralara sabit mola istasyonlarının inşa edilip edilmediği, şimdilik bilinmemektedir¹¹⁰. En son Komnenoslar tarafından kullanılan antik yolun güzergâhı Ro-

¹⁰⁷ Menderes vadisinden iç bölgedeki yaylalara giden ve bugünkü Çay civarındaki Hermos Vadisi'nden gelen "Fars Kral Yolu" ile birleşen antik ana yol Dinar'ın içinden geçmektedir. Krş. Magie, *Roman Rule in Asia Minor to the end of the third cent. after Christ*, s. 787 ve 791. Krş. Erdmann'ın yeni bulduğu „Pınarbaşı Hanı“. Erdmann, *Notizen zum inneranatolischen Karavansaray*, Kervansaray Katalog No. 19.

¹⁰⁸ Kurt Erdmann'ın Kaynakça ve araştırmaları, Erdmann, *Notizen zum inneranatolischen Karavansaray*, s. 27 vd., resim 37. Kitabe: Cohen, Combe, Creswell v.d., *Repertoire chronologique d'épigraphie arabe*, No. 4021. Erdmann, *Notizen zum inneranatolischen Karavansaray*, Kervansaray Katalog No. 15.

¹⁰⁹ Akça, *Laodikya (Laodiceia)*, s. 62 vdd. (kroki ve 2 resimle birlikte); Akça, *Küçük Denizli Tarihi*, s. 26-31; Erdmann, *Notizen zum inneranatolischen Karavansaray*, s. 27 ve 29; resim 36. Kitabeler: Cohen, Combe, Creswell v.d., *Repertoire chronologique d'épigraphie arabe*, No. 4480 ve 4481. İnşa ettiren Seyfeddin Karasungur, bkz. yukarı s. 10; Erdmann, *Notizen zum inneranatolischen Karavansaray*, Kervansaray Katalog No. 19, Prof. Albert Dietrich tarafından kitabenin yeniden okunmasıyla.

¹¹⁰ Modern haritalardaki (örneğin ABD askeri haritaları) verilerle örneğin modern Acıpayam-Denizli yolundaki (Kızılhisar'ın kuzeyi) "Han" gibi, "Kaphan kö." (Denizli'nin Güneydoğusunda) ve Tavas ve Denizli arasındaki "Han" ile neyin kastedildiğinin yerinde araştırılması gerekir. Daha sonraki dönem (Osmanlı?) yapıları mı?

ma/Bizans dönemi için de kesin olarak bilinmemektedir. Bu yolun İstanbul (bugünkü Korkuteli) üzerinden Tefenni'ye ve oradan Acıpayam Ovası'na çıktığı tahmin edilmektedir¹¹¹.

¹¹¹ Krş. Magic, *Roman Rule in Asia Minor to the end of the third cent. after Christ*, s. 1137 vd.; Xavier de Planhol, *De la plaine pamphylienne aux lacs pisidiens. Nomadisme et vie paysanne*, Paris 1958, s. 87.

